

Силабус курсу:

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Ступінь вищої освіти:	магістр
Спеціальність:	032 Історія та археологія
Рік підготовки:	1
Семестр викладання:	весняний
Кількість кредитів ЄКТС:	6.0
Мова(-и) викладання:	українська
Вид семестрового контролю	іспит

Автор курсу та лектор:

Бровендер Юрія Михайлович (лектор)

вчений ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по-батькові

Професор кафедри історії та археології

посада

brovender@snu.edu.ua	+38-050-655-94-45	Viber за номером телефону	314 ЛК лабораторія кафедри ІА
електронна адреса	телефон	месенджер	консультації

Анотація навчального курсу

Мета вивчення курсу: Метою лекційних занять викладання навчальної дисципліни «Сучасні проблеми археології України» є опанування майбутніми фахівцями-істориками-археологами комплексом знань, вмінь та навичок з актуальної проблематики сучасної української археології. Це дозволить виробити професійне володіння предметом, розуміння закономірностей розвитку археологічного знання в Україні у формі національних наукових концепцій.

Метою самостійної роботи за дисципліною є засвоєння магістрантом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача; переорієнтація із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти аспіранта; поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які аспіранти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Результати навчання:

Знати:

- наукову оцінку сучасної історіографічної ситуації: методологічні засади сучасної археологічної науки;
- основну проблематику археології України, включаючи добу каменя, міді, бронзи, заліза.
- персоналії найвідоміших сучасних українських археологів;
- наукові національні археологічні школи, що склалися на нинішній час.

Вміти:

- вільно володіти фактичним матеріалом з сучасної проблематики археології

України;

- застосовувати методику історіографічного та теоретико-методологічного аналізу проблем розвитку сучасної української археологічної науки;
- викристовувати сучасну археологічну термінологію, понятійний апарат;
- користуватися теоретичними здобутками в галузі археології

Передумови до початку вивчення:

Майбутні фахівці з історії та археології зможуть розвинути професійні надбання, напрацьовані в результаті виконання робочої програми навчальної дисципліни «Сучасні проблеми археології України» завдяки вивченню наступного блоку дисциплін з циклів загальної та професійної підготовки: «Археологія та методика польової археології», «Давні виробництва Східної Європи», «Археологія номадних племен Євразії», «Історіографія світової та вітчизняної археології».

Мета курсу (набуті компетентності)

Метою викладання дисципліни є орієнтація майбутніх фахівців в сучасних проблемах археологічної науки України, формування компетентних фахівців у різнобічних аспектах актуальних проблем сучасної археологічної науки.

Вивчення даного навчального курсу призначене для формування, удосконалення та розвитку у здобувача вищої освіти наступних компетентностей:

ЗК01. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК02. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК03. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК04. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК05. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК07. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК08. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК09. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК10. Здатність працювати в команді.

СК01. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК02. Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

СК03. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією.

СК04. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК05. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК06. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК07. Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони та популяризації історико-культурної спадщини.

СК08. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища.

СК09. Здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анутовати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

СК010. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК011. Здатність здійснювати та організовувати археологічну діяльність.

СК012. Здатність робити відбір та прийняття на збереження артефактів і документів у відповідності до нормативів, організовувати археографічну діяльність, роботу в архівах та музеях, державних наукових та науково-дослідних установах у відповідності з прийнятими правилами та нормами.

Що забезпечується досягненням наступних програмних результатів навчання:

РН01. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

РН02. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

РН03. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

РН04. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

РН05. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

РН06. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

РН07. Розуміти і виявляти відмінності в історіописанні, поглядах на минуле представників різних епох та у різних контекстах.

РН08. Брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень у сфері історії, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки.

РН09. Мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України.

РН10. Застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

РН11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

РН12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

РН13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

РН14. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

Структура курсу

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
1	Проблема катастроф в історії землі та людства.	2/2	Дотримання правил і принципів академічної доброчинності при вивченні дисципліни «Сучасні проблеми археології України». Загроза з космосу. Астероїд убивця динозаврів. Катастрофи вулканічного походження. Вулкан, що майже не знищив людство.	Індивідуальні завдання. Обговорення
2	Дискусії про час і шляхи первинного заселення людиною території Східної Європи.	2/2	Наукові підходи до дискусії науковців: К. Бер, Й. Ворсо, О.С. Уваров, С.М. Замятін, П.Й. Борисковський, О.О. Формозов, М.Д. Праслов, В.П. Любін, С.М. Бібіков, М.І. Гладков, Л.Л. Залізник. Багатошаровий палеолітичний пам'ятник поблизу с. Королеве на Закарпатті.	Індивідуальні завдання. Обговорення
3	Проблема походження Homo sapiens у світлі нових досліджень	2/2	Відмінності неантропа від попередніх форм людських істот. Соціальні фактори антропогенезу. Новітні генетичні дослідження кісток неандертальців та людини сучасного типу. Антропологічний тип перших неантропів. Зміна природного добору соціальним. Від прямолінійно-стадіальних уявлень до усвідомлення багатоваріантності шляхів біологічної історії Номо. Провідна роль Африки в антропогенезі.	Індивідуальні завдання. Обговорення
4	Білінгенська катастрофа (8213 р. до н.е.) та її вплив на природне середовище помірної зони Євразії	2/2	Балтійське льодовикове озеро на півночі Європи в останнє тисячоліття льодовикової доби (плейстоцен). Наслідки наступу Скандинавського льодовика. Вплив холодного басейну Північної Європи на клімат континенту. Визначення часу Білінгенської катастрофи. Глобальна зміна ландшафту, складу тваринного світу. Зміна життя давнього населення: удосконалення знарядь праці, пошук нових засобів мисливства, збиральництва, вигляду житла, поселення.	Індивідуальні завдання. Обговорення
5	Неолітична революція	4/4	Природні та соціальні передумови неолітичної революції. Розселення найдавніших землеробів з Близького Сходу. Неолітична колонізація Балкан, Центральної Європи та України. Неолітизація України: автохтоністська версія, південно-східна версія, південно-західна версія.	Індивідуальні завдання. Обговорення
6	Трипільська культура	2/2	Трипільська культура і її місце в минулому Україні. Генетичне підґрунтя трипільців. Трипільська версія україногенезу.	Індивідуальні завдання. Обговорення
7	Проблема розвитку	2/2	Періодизація і хронологія степового	Індивідуальні завдання.

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
	степового енеоліту Північного Причорномор'я		енеоліту. Археологічні культури степового енеоліту: ранній період доби міді (друга-остання чверть V тис. до н.е. – початок IV тис. до н.е.) – скелянська (новоданилівського типу), стогівська культури; середній період доби міді (початок – друга чверть IV тис. до н.е.): нижньомихайлівська, квітнянська (постмариупільська), дереївська, пивихинська, постстогівська культури; пізній період доби міді (друга половина IV – початок III тис. до н.е.): пам'ятки усатівського типу, нижньомихайлівська, пам'ятки животилівсько-вовчанського типу, репінська культура.	Обговорення
7	Проблема періодизації доби бронзи України	2/2	Характеристика В.С. Бочкарьовим результатів періодизації бронзової доби півдня Східного Європи археологами України та Росії. В.С. Бочкарьов про технологічний розвиток в основі регіональних періодизацій. Б. Гаведаріца про уразливість технологічного підходу до побудови періодизацій. Модернізація періодизації з урахуванням відкриттів другої половини XX – початку XXI ст. Обрії (горизонти) археологічних культур в основі оновленої схеми. Зв'язок між змінами обривів культур і змінами клімату. Періоди: рання бронза (XXXII – XXVII ст. до н.е.), середня бронза (XXVII/XXV – XXI ст. до н.е.), перехід від середньої до пізньої бронзи (XXII/XXI – XVIII/XVII ст. до н.е.), пізня бронза (XVIII/XVII – XIII ст. до н.е.), фінальна бронза (XII – X/IX ст. до н.е.).	Індивідуальні завдання. Обговорення
8	Проблема походження індоєвропейців	4/4	Класифікація індоєвропейських мов і народів. Історія пошуків індоєвропейської батьківщини. Лінгвістичні контакти праіндоєвропейців. Аналіз сучасних версій походження індоєвропейців. Степова версія походження індоєвропейців. Від Рейну до Дінця. Розселення індоєвропейських народів.	Індивідуальні завдання. Обговорення
9	Проблема Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи	4/4	Теоретичні основи проблеми Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи. Проблема експлуатації мідних руд Донбасу за доби енеоліту-середньої бронзи. Металовиробництво доби енеоліту, раннього (ямної спільноти), середньої (катакомбної спільноти), перехідної від середньої до пізньої (бабинська спільнота) бронзи. Концепція В.В. Отроценка про дві лінії розвитку культур зрубної спільноти. Металовиробництво Дніпро-Донського регіону за доби пізньої бронзи. Пам'ятки	Індивідуальні завдання. Обговорення

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
			Картамиського археологічного мікрорайону Донецького гірничо-металургійного центру. Основні тенденції розвитку металовиробництва зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи. Загальні тенденції розвитку металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту – бронзи.	
10	Проблема пошуків археологічних корелятив кіммерійців	2/2	Писемні джерела про історію кіммерійців у Північному Причорномор'ї. Межі кіммерійського періоду за часів В.О. Городцова. Чорногорівські поховання. Поховання Новочеркаського зразка. Хронологічна й етнічна атрибуція чорногорівських та новочеркаських поховань.	Індивідуальні завдання. Обговорення

Рекомендована література

Основна література:

1. Археологія України. Курс лекцій. – К., 2005.
2. Археологія Української ССР. Т.1: Первобитна археологія. - К.: Наукова думка, 1985.
3. Археологія Української ССР. Т.2: Скифо-сарматська і антична археологія. - К.: Наукова думка, 1985.
4. Брей У., Трамп Д. Археологічний словарь. – М., 1990.
5. Бровендер Ю.М. К проблеме эксплуатации медных руд Донбасса в эпоху раннего металла // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – № 1(231) 2017. – Северодонецьк, 2017.- С. 20-28.
6. Бровендер Ю.М., Отрощенко В.В., Пряхін А.Д. Картамиський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку у Центральному Донбасі // Археологія. – 2010. – С. 87-101.
7. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи. – Автореф. дис. ...док. іст. наук. – К.: ІА НАНУ, 2016. – 32с.
8. Бровендер Ю.М. К вопросу о развитии металлопроизводства Днепро-Донского региона в эпоху энеолита – бронзы // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - № 11 [241]. – Северодонецьк, 2017. – С. 21 – 26.
9. Бровендер Ю.М. Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донського регіону: загальна тенденція розвитку // Древности. – Вип. 16.- Харьков, 2018. – С. 38050.
10. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр і виробничі центри східноєвропейського степу доби бронзи: порівняльний аналіз виробничої діяльності // Археологія і Давня історія України. – К., 2021.
11. Залізняк Л.Л. Стародавня історія України. - К.: Темпора, 2019
12. Залізняк Л.Л. «Неолітична революція» в археології України на початку ХХІ ст. // Археологія. – 2017. - №4. – С. 5-25.
13. Залізняк Л.Л. Мезолітичні витoki перших індоевропейських культур Європи за даними археології // Археологія. – 2016. - №3. – С. 3-18.
14. Конча С.В. Індоевропейці: пізнання доісторії. – К., 2017. – 414с.
15. Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). – К., 2001.
16. Павленко Ю.В. Етномова ідентичність носіїв трипільської культури // Трипільська цивілізація у спадщині України. – К., 2003. – С. 118-136.

15. Потехіна І.Д. Походження трипільців із печери Вертеба у світлі краніології та археогенетики // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип. 70. – 2018. – С. 25-33.
16. Степанчук В.Н. Поздние неандертальцы Крыма. Киик-Кобинские памятники. – К., 2002.
17. Шилов Ю.О. Праслов'янська Арата. – К., 2003.
18. Brovender Yu. M, Okalekov V.N. On extraction of ore minerals of the Donetsk basin in the early metal age Науковий вісник національного гірничого університету. Науково-технічний журнал. - №1(169). – Дніпро, 2019. – С. 13-20.

Додаткова література:

19. Бровендер Ю.М. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи Дніпро-Донецького регіону // Науковий щоквартальник «Емінак», № 1 (21) (січень-березень) 2018 . – Том 3. – Київ-Миколаїв, 2018.- С. 5-10.
20. Бровендер Ю.М. Донецкий горно-металлургический центр в системе металлопроизводства эпохи раннего металла восточноевропейской степи // Материалы международного симпозиума «К.И. Сатпаев – Личность. Патриот. Ученый в рамках 45 летия города Сатпаев».- Караганды, 2018. – С. 57-64.
21. Бровендер Ю.М. Металлопроизводство покровско-мосоловской срубной культуры эпохи поздней бронзы Доно-Донецкого региона // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - № 5 [246]. – Сєверодонецьк, 2018. – С. 11 – 21.
22. Гладилин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. – К., 1976.
23. Гладких М.І. Історична інтерпретація пізнього палеоліту. – К., 1991.
24. До 100-річчя відкриття трипільської культури. Археологія . - 1993. - №3
25. Залізник Л.Л. Первісна історія України. – К., 1999.
26. Иванчик А.И. Киммерийцы. – М., 1996.
27. Міхеєв В.К., Шрамко Б.А. Археологія залізного віку Східної Європи: навч. посіб.. – Харків, 2000.
28. Отрощенко В.В. , Тупчієнко М.П. Проблема бронзових клепаних казанів і Донецький гірничо-металургійний центр // Проблеми гірничої археології: Матеріали II-го міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – С. 176-184.
29. Отрощенко В.В. До генези бережнівсько-маївської зрубної культури / Проблеми гірничої археології: Матеріали III-го міжнародного Картамиського польового археологічного семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2006. – С. 18-30.
30. Ренфрью К. Индоевропейская проблематика и освоение евразийских степей: вопросы хронологии // Вестник древней истории. – 2002. - №2. – С. 20-32.
31. Рындина Н.В., Дегтярева А.Д. Энеолит и бронзовый век: уч. пособие. – М., 2002.
32. Телегин Д.Я., Нечитайло А.Д., Потехина И.Д., Панченко Ю.В. Среднестоговская и новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского региона. – Луганск, 2001.
33. Тененожкин А.И. Киммерийцы. – К.: Наук. думка, 1976. – 223с.
34. Черных Е.Н. Культуры номадов в мегаструктуре Евразийского мира: в 2-х т. – М.: Языки славянской культуры, 2013. – Т.1. – 368с.

Електронне джерело. – Режим доступу :

1. <http://www.arche.by/by>
2. <http://tyzhden.ua/History>
3. www.krytyka.kiev.ua
4. www.booksgid.com/.../31708-arkheologija-ukraniarkheologija-ukrainy.html
5. [www.twirpx.com/files/historic/ukraine/ancient history/](http://www.twirpx.com/files/historic/ukraine/ancient%20history/)
6. [.https://storify.com/.../vinokur-trubchaninov-davnya-i-serednovichna-istori](https://storify.com/.../vinokur-trubchaninov-davnya-i-serednovichna-istori)
7. www.academia.edu/.

Інформаційні ресурси.

1. Бібліотека Гумер - гуманітарні науки. Режим доступу: <http://www.gumer.info>

- Журнал «Археологія». – Режим доступу: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171
- Інститут археології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iananu.org.ua/>
- Національна бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>.
- Система дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля – <http://moodle.snu.edu.ua/>
- Сайт №2 системи дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля – <http://moodlesti.snu.edu.ua/>

Методичне забезпечення

- Археологія України. Навч. посіб. За ред. Л.Л. Залізняка. – К., 2005.
- Залізник Л.Л. Стародавня історія України. - К.: Темпора, 2019.
- Міхеев В.К., Шрамко Б.А. Археологія залізного віку Східної Європи: навч. посіб.. – Хрків, 2000
- Рындина Н.В., Дегтярева А.Д. Энеолит и бронзовый век: уч. пособие. – М., 2002.

Оцінювання курсу

За повністю виконані завдання аспірант може отримати визначену кількість балів:

Інструменти і завдання	Кількість балів	
	Денна форма	Заочна форма
Присутність на заняттях та засвоєння лекційного матеріалу за темами	30	-
Присутність на заняттях (у період настановної сесії) та своєчасне виконання самостійних практичних завдань у межах тем	-	-
Індивідуальна робота	20	-
Іспит (тест)	50	-
Разом	100	-

Шкала оцінювання нтів

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Політика курсу

<i>Плагіат та академічна доброчесність:</i>	<p>Дотримання академічної доброчесності за курсом ґрунтується на внутрішньо-університетській системі запобігання та виявлення академічного плагіату. До основних вимог за курсом віднесено - посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.</p> <p>Перевірка текстів на унікальність здійснюється однаково для всіх здобувачів засобами: – за допомогою програмного забезпечення Unichack і засобів системи MOODLE; за Internet-джерелами – за допомогою програми Antiplagiarism.net.</p>
<i>Завдання і заняття:</i>	<p>Очікується, що всі здобувачі вищої освіти відвідають усі лекції і практичні заняття курсу. Здобувачі мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку здобувачі зобов'язані дотримуватися термінів виконання усіх видів робіт, передбачених курсом. Якщо здобувач вищої освіти відсутній з поважної причини, він/вона презентує виконані завдання під час консультації викладача. Здобувач вищої освіти має право на оскарження результатів оцінювання.</p>
<i>Поведінка в аудиторії:</i>	<p>Курс передбачає індивідуальну та групову роботу. Середовище в аудиторії є дружнім, творчим, відкритим до конструктивної критики. На аудиторні заняття слухачі мають з'являтися вчасно відповідно до діючого розкладу занять, яке міститься на сайті університету. Під час занять усі його учасники мають дотримуватися вимог техніки безпеки.</p>